

TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'QUV MAQSUS
TAKLIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON
YOZUVCHILAR UYUSHIMASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
Toshkent, 2020-yil, 8-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

**TOSHKENT
«MASHHUR-PRESS»
2020**

Gulbahor ASHUROVA. Navoiy obrazi – adabiy-estetik ideal timsoli.....	133
Ulug‘bek HAMDAMOV. Estetik idealning badiiy modellashtirishdagi o‘rni xususida.....	137
Zulayho ALIMOVA. Alisher Navoiy asarlarida adolat mezonlari	140
Xurshida XAMRAKULOVA. “Saddi Iskandariy” dostonining adabiy-estetik xususiyatlari	145
Ra‘no HAKIMJONOVA. “Lison ut-tayr” debochasida koinot motivi.....	147
Tojixon SABITOVA. Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy asarlarida Farhod timsoli talqini	150
Farida KARIMOVA. Alisher Navoiy “Xamsa”sida vatan talqini.....	155
G‘ulom BOBOJONOV. “So‘ngg‘i matn hablni ilgingga tut” yoxud “iqtibos” balog‘ati	158
Roziya XABOXUNOVA. “Saddi Iskandariy” dostoni akademik Aziz Qayumov talqinida	162
Ulbo‘sin AMETOVA. Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida Najmiddin Kubroning ustoz va xalifalari xususida	164

III

ALISHER NAVOIY IJODINING JAHON TAMADDUNIDAGI O‘RNI, SHOIR ASARLARINI XORIJIY TILLARGA TARJIMA QILISH MASALALARI

THE ROLE OF ALISHER NAVOI IN THE WORLD CULTURE, PROBLEMS IN TRANSLATION OF POET’S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGE

Рамиз АСКЕР. Как я перевел “Хамсу” Алишера Навои	168
Nasimxon RAHMONOV. Y.E.Bertels va navoiyshunoslik	171
Qosimboy MA‘MUROV. G‘azal tarjimasiga sintaktik-semantik yondashuv	175
Dr. Amir Nemati LIMA‘I. A comparison: Amir Alishir Nava‘i the counterpart of Khawaja Nizam al-mulk Tusi or Khawaja Rashid al-din Fadlullah Hamadani	179
Roviyajon ABDULLAYEVA. Bir ruboiyning ikki tarjimasi	186
Burobiya Radjabova. Renaissance of timurids and Alisher Navoi.....	190
Tursunali MIRZAQULOV, Abdunazar RAHMONQULOV. Sharq Uyg‘onish davrida Jomiy va Navoiyning o‘rni	198
Gulandom YULDASHEVA Maria Sabtelni Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqida	200
Parviz IZZATILLAYEV. “Majolis un-nafois”ning forscha tarjimalari va nashrlari xususida.....	205
Begoyim XOLBEKOVA. Navoiy g‘azallari o‘ziga xosligining tarjimada aks etishi	208

IV

ALISHER NAVOIY IJODINI O‘QITISH MUAMMOLARI

ALISHER NAVOI’S WORK AND MODERN EDUCATION

Гулнора ХИДИРОВА. Эффективность использования метода проектов при изучении творчества Алишера Навои	211
Abduhamid XOLMURODOV. She‘riyat barkamol avlod tarbiyasida qudratli vosita	215
Komiljon ABDULLAYEV, Gulrux OLIMJONOVA. Boshlang‘ich sinf “O‘qish” darslarida Alisher Navoiy ijodini o‘rgatishda fanlar integratsiyasi texnologiyalaridan foydalanish.....	219
Barno ABDURAHMONOVA. O‘quvchilarni qiyosiy tahlilga o‘rgatishda interaktiv usullardan foydalanish (Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy aforizmlari misolida)	222
Rahmatullo HAYDAROV. Komil insonni tarbiyalashda Alisher Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlari	225
Beg‘am QORAYEVA. O‘zbek tilidan amaliy mashg‘ulotlar jarayonida Alisher Navoiy asarlarini o‘rganish (O‘zbek tilini ikkinchi chet tili sifatida o‘rganyotgan guruhlar misolida).....	228
Oydin AMETOVA. 5-sinfda Alisher Navoiy hayoti va ijodini o‘rganish tajribasidan	231

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONI AKADEMIK AZIZ QAYUMOV TALQINIDA

THE POEM OF “SADDI ISKANDARI” BY INTERPRETATION ACADEMIC AZIZ KAYUMOV

Roziya XABOXUNOVA

ADU

(O‘zbekiston)

Abstract

This article about academic Aziz Kayumov’s research under the Alisher Navoi’s poem “Saddi Iskandari” which is the 5th part of “Hamsa”. There are a four types of approach about this scientific problem 1) short content of this poem 2) about ceiling of Iskandari’s image 3) the image of motherland and nature 4) the story about the poem’s total plot and scientific research about the place of wisdoms. At the end of this article there is a short conclusion about the ways of scientific research.

Key words: research, scientific principle, criteria of approaches, image, interpretation, analysis.

Alisher Navoiy “Xamsa”sining so‘nggi beshinchi dostoni “Saddi Iskandariy” haqida ko‘plab tadqiqotlar yaratilgan. Shu paytgacha asar peyzaj yaratish mahorati [Erkinov, 1990], liro-epik tasvir [Mallayev, 1991], Iskandar obrazining Sharq adabiyotida tutgan o‘rni [Sulaymonova, 1997], bosh qahramon shaxsiyati [Otaxonov, 2007], mazmun va ritm uyg‘unligi [Yusupova, 2011] singari masalalar nuqtayi nazaridan tadqiq qilingan. Akademik Aziz Qayumovning “Saddi Iskandariy” tadqiqoti mazkur ilmiy izlanishlar sirasida o‘ziga xosligi bilan alohida ajralib turadi.

Tadqiqotda quyidagi to‘rt xil yondashuv tamoyili kuzatiladi: 1) dostonning muxtasar mazmuni bayoni; 2) Iskandar obrazi talqini; 3) Vatan va tabiat tasviriga oid qarashlar; 4) doston umumsujetida hikoya va hikmatlar o‘rning baholanishi [Qayumov, 2008].

Dostonning muxtasar mazmuni bayoni. Bu masalada olim Alisher Navoiy ijodining targ‘ibotchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda doston sujetining e‘tibor qaratilishi zarur bo‘lgan eng asosiy momentlari hikoya qilinadi. Ushbu muxtasar nasriy bayon jarayonida muallif o‘rni bilan asar sujeti va kompozitsiyasiga shaxsiy munosabatini ham bildirib boradi. Jumladan, olimning fikricha: “Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonini muayyan bir tartibda tuzgan. Iskandar voqealarining bir qismi hikoya qilingach, uning ortidan dunyo, jamiyat hayotini tadqiq etuvchi falsafiy qarashlar izhoridan iborat bob keladi. Biz bu bo‘limni falsafiy-didaktik chekinishlar deb atadik, uning ketidan o‘sha fikrlarni isbotlovchi hikoya, so‘ng xulosa qiluvchi hikmat keltiriladi” [Qayumov, 2008: 252].

Asar mazmunining ravon, qiziqarli uslubda bayon etilishi, birinchidan, o‘quvchini doston sujetining mohiyati bilan tanishtirsa, ikkinchidan, olimning asarga yondashuv usulini aniqlash imkonini beradi. Ayni ushbu xususiyat Aziz Qayumov tadqiqotlarini boshqa olimlar ilmiy ishlaridan ajratib turishini ta’kidlash kerak.

Iskandar obrazi talqini. Olim asardagi bosh qahramon obraziga o‘ziga xos yondashadi. Aziz Qayumov fikricha: “Iskandar mavzusida yozilgan dostonlarni, albatta, mashhur fohishning tarjimai holi yoki uning yurishlari xronikasi deb qarash mutlaqo asossiz va xato fikrdir. Bu dostonlar shu mashhur shaxs orqali o‘sha mutafakkir mualliflarning o‘z ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, tarbiyaviy, estetik qarashlarini ifodalovchi asarlardir” [Qayumov, 2008: 243].

Asar bosh qahramoni obrazini tadqiq qilar ekan, olim personaj xarakterini ochishda, birinchidan, Alisher Navoiy Iskandarining salafidagi tasvirdan farqli jihatlarini aniqlagan bo‘lsa, ikkinchidan, Iskandarning Doro, Mallu, Firuz va Chin xoqoni bilan o‘zaro muloqotlari hamda munosabatlariga alohida diqqat qaratadi. Bunda ular o‘rtasidagi voqealar, nomalar, dialoglar olim uchun ochqich vazifasini o‘tagan. Jumladan, Doroning uch yillik xirojni talab qilayotganini eshitgan Iskandar dastlab shoir ta’rificha: “g‘azab zahridan komi bo‘ldi achchig‘”. Ammo u tezda o‘zini qo‘lga oladi, g‘azabni yengadi, hikmat bilan tafakkur qiladi. Natijada Doroga munosib javob qaytarib, elchiga: 1) Doroga salom yetkazishini; 2) vaqtinchalik umr

uchun xazina ustiga xazina yig‘moq aqldan emasligini aytib, avval mavjud boylikni o‘rinli sarflashni; 3) aks holda toj-u taxtdan ayrilishini ta‘kidlaydi. Olimning ta‘rificha: “Iskandar o‘z g‘azabini bosib, Doroga og‘irlik va ulug‘ sifatlik bilan javob qaytargan edi. Doro esa g‘azabdan o‘zini yo‘qotib qo‘ydi, beayb elchini jazoladi” [Qayumov, 2008: 285].

Doro elchisini ikkinchi safar Iskandar huzuriga go‘y, chavgon hamda kunjut to‘la xalta bilan yuboradi. Bu orqali Doro Iskandarning hal yosh ekaniga urg‘u berib, hukmdorlik qilishingga hali bor, yaxshisi go‘y va chavgon o‘ynaganing ma‘qul, deya uqtirmoqchi bo‘ladi. Kunjut orqali esa qo‘shinlarining sanoqsiz ekanini bildirib, po‘pisa qilishni ixtiyor etadi. Iskandar Doroning ushbu tuhfariga o‘zgacha ma‘no beradi. Doro bu orqali yer kurasi to‘p kabi yumaloq ekanini bildirib, uni menga tortiq qilmoqchi. Men ot o‘ynatib, shu chavgon bilan jahonni zabt etaman, kunjut esa mening parrandalarim uchun ozuqadir, deydi hamda kunjutni tovuqlariga bitta qo‘ymay yediradi. Akademik Aziz Qayumov shu tarzda Doro bilan muloqotning har bir bosqichida Iskandar obrazining yangidan yangi qirralari namoyon bo‘lganiga e‘tibor qaratadi. Bu orqali ezgulikning yovuzlik ustidan muqarrar g‘alabasiga ishora qiladi.

Olim bosh qahramonga yondosh personajlar obrazining tahlili vositasida ham Iskandar obrazining doston sujetida, umuman, Alisher Navoiy badiiy-estetik idealida tutgan o‘rni haqida fikr yuritadi. Jumladan, Mehrnoz, Layli, Shirin, Gulandom, Mehinbonu kabi ayollar obrazi orqali ham Iskandar xarakteri hamda ruhiy olamiga doir qarashlarini dalillaydi. Ustoz navoiyshunos tahlilga shu qadar inja yondashadiki, hatto dostonda bevosita ishtirok etmagan, epizodik tarzda eslatib o‘tilgan Doroning qizi Ravshanak obraziga ham e‘tibor qaratadi. Olimning aniqlashicha: “O‘quvchida uning to‘g‘risidagi tasavvur Doroning Iskandarga vasiyati orqali paydo bo‘ladi. Bu vasiyatga ko‘ra Iskandar Ravshanakni o‘z nikohiga oladi. Dostonda Ravshanak ishtiroki bo‘lgan biror voqea yo‘q. Shoir o‘z oldiga bu masalani qo‘ymagan bo‘lsa kerak. Ammo Ravshanak obrazi kuchli xarakter Mehrnoz tasvirida ma‘lum o‘rin tutadi” [Qayumov, 2008: 331]. Olimning mazkur fikrlaridan xulosa qilish mumkinki, Ravshanakning zikr etilishi Iskandarning hatto mag‘lub g‘animi Doro vasiyatini ham e‘tiborsiz qoldirmagani, har qanday vaziyatda mardlarga xos yo‘l tutgani haqida tasavvur uyg‘otadi.

Iskandar obrazining asl mohiyati jahongirning vafoti arafasida asosiy o‘ringa ko‘tarilgan ona obrazi vositasida yorqinroq ochiladi. Onasiga maktub yo‘llar ekan, Iskandar olamning va odamning mohiyati haqidagi fikrlarini bayon etadi. Tabiiyki, aslida bosh qahramon tilidan Navoiyni bir umr o‘ylantirgan falsafiy qarashlar badiiy talqin etiladi. Olimning qarashicha: “Bu obraz Navoiyning hayot va o‘lim, turmush va odamlar to‘g‘risidagi umumlashma fikrlarining ifodasi uchun bir vosita bo‘lib xizmat qiladi... Kim bo‘lmasin, baribir, dunyodan o‘tib ketadi. U qo‘lda butun dunyo mamlakatlarini mahkam tutgan bo‘lsa ham, butun jahondagi quruqlik va dengizlardagi la‘l-u gavharlar o‘sha qo‘lga o‘tgan bo‘lsa ham, u qo‘l jahondan “shol ilgi” kabi qup-quruq va tashqariga uzatilganicha ketadi. Shuning uchun kimki aql-u donish egasi bo‘lsa, u jahonning o‘shanday ishlaridan qo‘l tortsin, chetlansin. Faqat ezgulik, kishilarga yaxshilik qilishgina insonning haqiqiy fazilatidir” [Qayumov, 2008: 336-340].

Umuman, dostonni tahlil etar ekan, Aziz Qayumov o‘zi yashayotgan jamiyat hayoti uchun ham ahamiyatli ilmiy xulosalarga keladi.

Vatan va tabiat tasviriga oid qarashlar. Olimning “Saddi Iskandariy” tadqiqotida bu masala alohida tahlil etilgan. Xuroson, Hirot, Mavorounnahr va Samarqand tasviri orqali Navoiy Vatanga muhabbat tuyg‘usini betakror talqin qilganiga alohida urg‘u berilgan. Dostonda buyuk shoir uchun behad qadrli bo‘lgan ona yurt va uning tabiati tasviri o‘zaro uyg‘unlik kasb etgan. Jumladan, hazrat Navoiyning:

Jinonvash Samarqand mavjud yo‘q –

Ki, qilmish bino oni Iskandar – o‘q –

baytini tahlil etar ekan, olim mana bunday fikrlarni bayon etadi: “Sharq tarixnavisligida ulug‘ shaharlarning barpo etilishini Iskandarga bog‘lash an‘anasi mavjud bo‘lgan ekan. Navoiy Samarqand shahrining barpo etilishini ham Iskandarga nisbat beradi... Har holda, Hirot, Samarqand kabi shaharlarning qurilishini buyuk Iskandar bilan bog‘lash, u shaharlarni ulug‘lash va sharafini oshirish niyatida qilingani muayyandir” [Qayumov, 2008: 318].

Olim tabiat tasviri borasidagi Navoiy mahoratini, ayniqsa, Hindistondagi Nigor o‘rmonzori bilan bog‘liq lavhalar orqali chuqur tahlil etadi. Akademik Aziz Qayumovning nuktadonligi shundaki, u peyzaj tasviri zamirida buyuk shoir nazarda tutgan asl maqsadni ochib beradi. Tabiat va Iskandar ruhiyatini uyg‘unlikda tasvirlagani ijodkorning asosiy yutug‘i ekanini aniq misollar tahlil orqali dalillaydi.

Doston umumsujetida hikoya va hikmatlar o‘rnining baholanishi. Bu masalaning tahlili Aziz

Qayumov tadqiqotining, birinchidan, teran nazariy asosga tayanilib yaratilganidan darak bersa, ikkinchidan, doston muallifining ijodiy konsepsiyasi mohiyatini ochiqlashga xizmat qiladi. “Saddi Iskandariy” dostonida har bir voqea tasviridan so‘ng uni sharhlovchi, mohiyatini tushunishga yordam beruvchi umumlashma tarzidagi bir ibratli voqea yoki hikoya keltirilganini ta’kidlagan olim ularga xos xususiyatlarni quyidagicha izohlaydi: “Ularning ba’zilari muayyan tarixiy shaxslar hayoti va tajribasiga oid bo‘lsa, ba’zilari sof xayoliy, allegorik mazmunga egadir. Ayrim hikoyalar esa xalq og‘zaki ijodiga mansubdir. Bu hikoyalar o‘z mazmuni, mohiyati jihatidan oldingi bobdagi voqealarga tutashib ketadi, o‘zidan keyin keladigan hikmatlarga zamin tayyorlaydi” [Qayumov, 2008: 375].

Kitobda dostonidagi jami o‘n yetti she’riy hikoyadan “Iskandar va gado”, “Ikki vafoli yor”, “Sulton Abu Said Ko‘ragon”, “Ardasher”, “Bahromgo‘r”, “Kampir va uning to‘sinli daraxti”, Majnunning sahroda yoz issig‘i va qish sovug‘idan azob chekib, Laylo dargohidan panoh topishi, Majnunning Layli nomasi bois o‘zini halok etish fikridan qaytgani, “Ikki rafiq”, “Tojir hikoyati”, “Mashriqdan ganj topgan kishi”, “Luqmon hikoyati”, “Ilgi kesilgan kishi” kabilar haqida tahliliy fikrlar bildirilgan. O‘z o‘rnida hikoyalar asosida yuzaga kelgan hikmatlar sharhlangan.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi ilmiy kuzatishlardan ayon bo‘ladiki, Aziz Qayumovning “Saddi Iskandariy” tadqiqotida dostonga xos muhim xususiyatlar ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil etilgan. Olimning doston kompozitsiyasi va sujeti, obrazlar tabiati, hikoya va hikmatlarning, lirik chekinishlarning asar umumsujetidagi o‘rni kabi masalalarga doir qarashlari mantiqiy va ilmiy jihatdan puxta asoslangan. Aziz Qayumov tadqiqotlarini o‘rganish muallif ilmiy laboratoriyasiga chuqurroq kirish, olimning navoiyshunoslikda tutgan o‘rnini belgilash imkonini berishi jihatidan ham qimmatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маллаев Н. Сўз санъатининг гултожи. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991.
2. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997.
3. Эркинов А. Алишер Навоийнинг пейзаж яратмиш маҳорати (“Садди Исқандарий” дostonи мисолида). Фил.ф.н. дисс. – Т., 1990.
4. Юсупова Д. Алишер Навоий “Хамса”сида мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги. – Т.: Мумтоз сўз, 2011.
5. Қайумов А. Асарлар. 1-жилд, 2-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2008.

ALISHER NAVOIYNING “NASOYIM UL-MUHABBAT” ASARIDA NAJMIDDIN KUBRONING USTOZ VA XALIFALARI XUSUSIDA

IN THE WORK OF ALISHER NAVOI CALLED “NASOYIM UL- MUHABBAT” CONCERNING MASTERS AND CALIPHS POINT OF NAJMIDDIN KUBRA

Ulbo‘sin AMETOVA
O‘zMU
(O‘zbekiston)

Abstract

About the teacher and friends of Najmiddin Kubro in Alisher Navoi’s “Nasoyim ul – muhabbat”. In the article, in “Nasoyim ul – muhabbat” of Alisher Navoi, the overview about Najmiddin Kubro, his relationship with his teachers and learners together with their contributions to sofism are discussed in detail.

Key words: “Nasoyim ul-muhabbat”, sofism, relationship, Najmiddin Kubro.